

CSORBA JÓZSEF**A két Magyarország - A tájékoztatás társadalmi tükrében**

A magyar állam makrokommunikációs válsága, a tájékoztatási intézményrendszer és a tájékoztatási szerepek alulfejlettsége (vagy elsovadása) miatt a magyar társadalom és a magyar állampolgár tájékozottsága nagyon gyenge. A “communicative competence” birtokában uralkodó elit által felrajzolt társadalomképből fontos igazság- és valóságtartalmak hiányoznak. A legdurvább orientálás a jobboldalinak mint olyannak a mindennapi diszkriminálásával valósul meg, ezért időszerű a baloldali elköteleződéstől mentes, ill. eltérő tájékoztatási látásmód megjelenése. Amiről itt szó lesz, az csakis ennek szellemében íródott.¹

A fejlett államokban országmérleg² készül minden kormányváltás alkalmával (sőt kormányciklusok idején is, ha a kormányzó és az ellenzéki politikai erők között túl nagy ellentétek támadnak az ország helyzetének és a lehetséges jövőknak a megítélésében). Hazánkban az országmérleg készítésének jogosultsága mindenekelőtt a politikai (az eltérő pártpolitikák értékrendjéből és az új államelméleti megközelítésekéből eredő), az információkezelési (információtudományi, statisztikai stb. megközelítésekéből adódó) és az államigazgatási (a rendszerszemléletű bürokrácia és államigazgatás követelményeiből fakadó) korszerűtlenségek és inkompetenciák felvetését, a modernizációellenesség leleplezését jelenti.

(A posztkommunisták és/vagy újszocialisták nézeteinek ütközése a közép[jobb] és a jobboldali rendszerváltókéival) Az 1990-ben szabaddá vált Magyarország helyzetének megítélése a Horn-kormány hatalomra kerülésével szűkebb és tágabb régiójában is vitákra adott alkalmat. A nem baloldali és nem kormánypárti szakértők határozottan úgy találták, hogy az 1994 után következő fejlődés már nem a legszigorúbban vett nemzeti érdekek szerint folyt. Nem sikerült közelebb kerülni a fejlett világhoz, ellenkezőleg, az összeomló szocializmus magyar rendszermodelljén egy kimondottan retrográd rendszer kezdett megerősödni. Akkoriban (1994 és 1998 között) hazánkban egy szűk érdekcsoportnak hatalmát az EU-normákhoz hasonlító politikája szellemében nem a magyar állam modernizálása zajlott, hanem a külhoni és a belföldi érdekcsoportok kizárólag haszonelvű (a fizetőképes kereslet után haladó) fejlesztési politikája érvényesült, amelynek következtében az ország regionális egyenlőtlenségei nagymértékben súlyosbodtak.

Az állam szerepének újraértelmezése kapcsán a nem baloldali szakértők³ abból indultak ki, hogy a magyar állam három modernizációs hullámból is kimaradva fokozatosan korszerűtlenné vált az elmúlt ötven évben, s a kádárizmus utolsó évtizedében lényegében szétesett. A pártállam a szakmai vétó szintjeit semmisítette meg, s a felelősség és szakszerűség nélküli politikai testületi döntéssel helyettesítette azokat. A tarthatatlan állapotokon változtatni akaró Antall-kormány kezdeményezéseit a Horn-kormány nem vitte tovább, sőt, felszámolta (gondoljunk például a miniszterelnökség kancelláriászerű átalakításának kezdeményeire), noha minden összegzett tapasztalat arról szólt, hogy az átmeneti társadalmak modernizálása csak az állam segítségével képzelhető el. Az állam politika-, gazdaság- és társadalomszervező funkcióinak helyreállítása, az új államigazgatási szerkezet (új ágazati minisztériumok és profilk) kidolgozása késett vagy szóba sem került, ennél fogva az állam kiemelt feladatainak kijelölése, új nemzetközi környezetének leírása, minősítése, s az új geopolitika (szomszédságpolitika stb.) megfogalmazása is elmaradt.

A nem baloldali szakértők a polgári köztársaság keretei közötti legteljesebb politikai közéleti nyitottságot képzelték el (a szélsőbal és a szélsőjobb kizárásával), amikor a meghatározó politikai erők a nemzeti minimumot kötelező konszenzusképző alapnak tekintik, s egyben szükségesnek látják, hogy hangsúlyozzák a nemzeti politika mint napi politikai gyakorlat követését, ami folyamatos és állandó összevetéseket jelent a világgazdasági és világpolitikai kihívások, valamint nemzeti érdekeink között. Ebből következően mindennapi gyakorlattá válik a politikai intézményrendszer adottságainak és működésének bírálata, a polgári köztársaság bal- és jobbközép erőinek programjáról szóló viták, a parlament és a kormány korszerűsítésének programja, erről azonban 1994 és 1998 között szó sem volt (s egy rövid felvillanás után a jelenlegi kormányciklusban sem).

A szóban forgó szakértők⁴ a nemzeti stratégiákat követő programépítés szellemében elutasították a szocialista válságmenedzselés többszörösen megbukott változatait, de az importált neoliberális gazdaságpolitikának a média gerjesztette és a pénztőke vezérelte, a konjunkturális folyamatok hozadékát gyorsan konvertáló gyakorlatát is. Világosan látták ugyanis azt a helyzetet, amelyben a hatalomban folyamatosan jelen levő egykori nómenklátúra-csoportok finanszírozni tudnak egy, a reálfolyamatoktól elszakított gazdasági gyakorlatot, de ez a rendszer már csak a társadalomnak mintegy egytized részének kedvez. Továbbá mindenestül elutasították azt a politikát, amelynek eredményeként a nemzetközi pénzvilág fórumai a régió első vonalában rajzolják meg Magyarország helyét, miközben az átfogó gazdasági és társadalmi indikátorok alapján mérlegelő nemzetközi elemzők szerint már a fejlődő országok második vonalában is az elmaradók közé sorolódunk.

A (hazai és külföldi) független, nem baloldali szakértők ma úgy látják, hogy a Horn-kormány feláldozta a politikai stabilizációs törekvések oltárán a magyar társadalom további demokratizálódásának és modernizációjának lehetőségét. A kádári társadalom jellemzője a retroaktív, a nem folyamatos s mindig az előző korszak(ok) mulasztásait kompenzáló, visszaható, az aktuális korjelenségekkel szemben ritmuszavarban levő fejlődés volt, amely a tudatban is súlyos zavarokkal (hamis alternatívákkal, mítoszokkal) járt, s az anyagi erővé váló tudatnak a gazdaságra való visszahatása e nemkívánatos fejlődést stabilizálta.

A magyar társadalom legfőbb gondja a kilencvenes évekre az lett, hogy miként tudja rendezni XX. századi történelme során felgyülemlett adósságait, s miként fog nekiindulni a XXI. századnak. E szemlélet a szocializmus súlyos öröksége miatt nemzedéki kárpótlás címén új gyermektámogatási és ifjúságpolitikát, az elöregedő társadalom problémájára új nyugdíjaspolitikát, újrafinanszírozott szociálpolitikát, új társadalom- és egészségügyi biztosítást, új nemzeti oktatás-, nevelés- és egészségpolitikát képzelt el. A visszaható gazdaságpolitikával való szakítás azonban a magyar állam működtetését meghatározó, legfontosabb törvények revízióját is feltételezte (volna): az államigazgatás új alapokra helyezését új, ügynökség jellegű minisztériumokkal és a miniszterelnöki hivatal kancelláriaszzerű átalakításával. Feltételezte továbbá az ágazati minisztériumi vízfejek megszűnését, ugyanakkor sokkal szélesebb miniszteriális szintű tervező- és támogatóügynökségekként a belügy, a külügy, a művelődés, a oktatás, a sport, a szabadidő-turisztika, az ipar, a kereskedelem, az energiaügy, a technológiapolitika, a K+F-kommunikáció, a honvédelem, a környezetgazdálkodás és területfejlesztés, az igazságügy, az egészségügy és szociálpolitika, a családpolitika és ifjúságpolitika, valamint a gazdaságtervezési profilok rendezését. A jegybanki, a kincstári, a pénzügyi-gazdaságtervezési funkciók és profilok szétválása után — egy merőben új államigazgatási és ágazati adminisztrációs rendszert kellett volna kialakítani. Nem utolsósorban szükség lett volna az EU-harmonizáció önálló szervezetére, átemelve a már beindított jogharmonizáció eredményeit, s kidolgozva a mentességet és az időleges kedvezményeket megfogalmazó, mai tárgyalási pozícióinkat lényegesen javító jogkedvezményeket. A gazdaságpolitikai váltás feltételezte volna egy "Magyarország 2025-ben" elnevezésű modernizációs törvény előkészítését is, az azonnali beavatkozások, ill. a közép- és hosszú távú fejlesztési programok kötelezettségeinek rögzítésével.⁵

(A szakértői nézeteltérések alapjai) A rendszerváltoztató politikai erőket elmarasztaló bírálókat egyik legtöbbet idézett tárgya (a mérlegkészítés elmaradása mellett), hogy a mában vajúdo társadalmi formának nincs jövőképe. A rendszerszemléletű megközelítés szempontjából leegyszerűsített modellben a szóban forgó szakértők három stratégiai témát kértek számon: a magyar állam helyreállítását (az állam szerepének újra- és átértelmezésével), a humán erőforrások minősítését (a népesség- és munkaerő-reprodukció fő problémáival), valamint a rendszerváltoztatásból következő modernizációs igényt (annak jogi, intézményi és gazdasági összetevőivel együtt). A nemzeti középpártok (a balközéptől a jobbközépig) politikai programjai nem képzelhetők el a hosszú távú nemzetstratégián alapuló modernizációs tervezés nélkül. A rendszerszemléletű megközelítés szellemében ezért további hármas követelményrendszer érvényesítésére lett volna szükség. Először is a politikai rendszerben a baloldali és a jobboldali értékeket egyenrangúként elismerve a konzervatív politizálás megerősödésére. Másodsor a gazdaságban növekedésközpontú felzárkózási stratégia követésének szükségszerűségére. Harmadszor a jelenlegi fogyásra alapozott társadalom (mint öngyilkos kultúra)⁶ önmeghajtó folyamatait felszámoló, hatékony és dinamikus társadalomkép kialakítására.

A felzárkózásra törekvő fejlődő országokban mint átmeneti társadalmakban általában van modernizációs törvény, azaz húsz-huszonöt évre kitékintő modernizációs programjaikat törvényben rögzítik, s e szerint rendelnek melléje forrásokat. Az újjáépítési (mint például a német vagy a japán), az utolérési vagy a felzárkózási (általában a délkelet-ázsiai) modellek tartalmazzák a modernizációs törvény rangjára emelkedő programokat. Az állami (kormányzati) modernizációs programok távlatos kitékintésének, a prognózisaihoz készülő fejlesztési célú politikáknak minden kormányciklus idején el kell készülniük, valamennyi kormányzásra készülő pártnak elő kell állnia saját értékrendjére épülő közép- és hosszú távú programokkal. A nemzeti stratégia jellegű intézményi tanulmányok az állami, közületi és magánjellegű kutatási szféra intézményeinek körében általában három-öt évenként készülnek el a kormányciklusok közötti időben. Mindez Magyarországon hiányzik, mert a baloldali politikai kurzusok a hatalom stabilizációja nevében rendre megakadályozták, hogy destabilizáló hatású, számon kérhető jövőképek szülessenek.

Az országmérleg szükségességét felvetők — a szocialista és szabad demokrata erők szakembereivel szemben — abnormális fejlődésnek tekintették az előző kormányciklusban zajló folyamatokat. A Horn-kurzusban kormányzó pártok ugyanis a rendszerváltozást befejezettnek tekintve a konszolidációt állították törekvéseik középpontjába (sőt, a szocialista erők bizonyosfajta folytonosságot kezdtek hangsúlyozni a bukott Kádár-rendszerrel). A konzervatív szakértők és megfigyelők viszont a rendszerváltoztatás folyamatát megszakítottak látták, s 1994-től a hosszú távú nemzeti érdekekkel ellentétes rendszermodell erőltetését észlelték, amely a magyar társadalomnak mindössze 10–12%-át kedvezményezte.

A kiindulási alap szempontjából, persze, meghatározó a magyar szocializmus mérlege, a többi szocialista ország eredményeinek tükrében is. A szocialista iparosítás korszaka (1950–1968), az első ötéves terv, a mezőgazdaság szocialista átszervezése és a szocialista tervgazdaság erőszakolt, helyenként látványos rövid távú eredményeket hozott, s bár akadtak kísérletek a szakmai vétóra, hogy a magyar adottságoktól idegen hatásokat enyhítsék, összességében nem sikerült a szovjet, rendszeridegen hatásokat kiküszöbölni. Ezután 1956 és 1968 között a gazdaság konszolidálásával próbálkoztak, de a politikai enyhüléssel párhuzamosan még jobban távolodni kezdtünk a magyar adottságoknak megfelelő európai fejlődéstől. A nem baloldali szakértők szerint a magyar szocializmus a nemzeti tulajdont felélő, a jövő terhére fogyasztó, a társadalmi újratermelést alapjaiban megrázó fejlődést futott be, utolsó évtizedében már a szocialista táboron belül is lemaradozott, s a fejlődő világgal szemben húszéves lemaradást halmozott fel az előző másfél évtized mellé. Mindent egybevetve hazánk útját a második világháború után (a rövid 1945–49-es időszakot nem számítva) — a mából és a fiatal nemzedékek szemszögéből nézve — súlyosan megterhelik a régebbi generációk mulasztásai a kommunista rezsimek vezetési felelőssége mellett. Magyarország fejlődése a szocialista táboron belül a fejlett és a fejlődő, valamint a hasonló adottságú országokhoz képest is elmaradt, s vezetői folyamatosan olyan döntéseket hoztak 1949-1989 között, amelyek hosszú távon nem szolgálták a nemzet érdekeit.

(A rendszerváltoztatás értelme) A fentiek fényében a rendszerváltoztatás értelme a követendő új rendszermodell szempontjából nem a folytatás (gradualizmus és új szocializmus), hanem az újrakezdés és/vagy felzárkózás dilemmája lett. A mérleg 1989–90-ben azt mutatta, hogy nagymértékben elszakadtunk Európa nyugati részétől, fogyásra alapozott társadalom alakult ki, s gazdaságpolitikai tévutakat követtünk. Külön tanulmány témája lehetne, hogy az átmenet magyar modelljének kényszeres rendszerszemlélete miatt a politikai stabilizáció⁷ lett (miért kellett így történnie), miközben a legfontosabb beavatkozási területeken a teendők (gazdasági versenyképesség, társadalmi hatékonyság, népességreprodukció stb.) elhanyagolódtak. Meghatározó ugyanis a későbbiekre nézve, hogy az állam fejlődéstörténetének két alapvonulata (racionalizálása és demokratizálása, ebben a sorrendben) Magyarországon fordítva bontakozott ki: miközben a demokratizálódás fontos eredményeket ért el 1990-1994 között, a racionalizáció elmaradt. A rendszerváltozás második kormányciklusában pedig a sokkal fejlettebb államok gyakorlatában megvalósítható, pénzügyi racionalizációs reformfolyamat kezdődött, ami hatalmas társadalmi feszültséggel és kevés eredménnyel járt. A mai magyar állam megítélésekor és átalakításakor ugyanis egy pillanatra sem feledkezhetünk meg arról, hogy a rendszerváltozás bekövetkeztekor a magyar állam már három modernizációs világhullámból maradt ki, s a bukott Kádár-rendszer egyik legfőbb jellemzője éppen az állam összeomlása volt.

Döntő továbbá a rendszerváltozás eredményessége (vagy eredménytelensége) szempontjából, hogy az állam politikaformáló szerepe Magyarországon nagyon gyenge. Elmaradt az állam szakmai intézményeinek (a szakigazgatásnak) a helyreállítása, az állami nagy nyilvántartó rendszerek korszerűsítése. A kormány, az önkormányzatok, az érdekképviseletek, az egyházak és a parlament új szerepe nem tisztázódott vagy nem bontakozhatott ki teljesen. Még pontosabban, nem alakult ki hatékonyabb működésük gyakorlata, s a változásokkal szemben állók mindenütt szabadon manipulálták, fékeztek vagy akadályozták a szükséges változásokat. De az állam gazdaságformáló szerepe is csökevényes, a gazdasági tervezés és az államigazgatás intézményeinek modernizációja elmaradt, a vonatkozó törvények csak liberalizáltak, dereguláltak, de nem építettek. Az állam társadalomformáló szerepét illetően elsősorban az új társadalomszerkezet kialakulásának feltételei és az új (hiteles) társadalmi szervezetek kialakításának módjai kérhetők számon. A magyar állam új nemzetközi környezetére (az új geopolitika szükségességére) nézve a legfőbb hiányok a modernizációs, geoökonómiai és geopolitikai centrumokhoz való közeledés, az új szomszédságpolitikai (megbékélési) koncepció kifejtése vagy indítványozása, a “Közép-Európa közepe Magyarország”-elv kidolgozása és a keletre nyitás politikájának megfogalmazása.⁸

Meghatározó továbbá a későbbiekre nézve, hogy az első szabadon választott kormány által követett rendszerátalakító lépések után, az 1994-es kormányváltáskor szemléletváltás következett be, akkor is, ha a gazdasági folyamatokat alapjában meghatározó erőcsoportok ténykedése révén az első és a második kormányciklus gazdaságpolitikája az elemzők szerint zömmel azonos rendezőelvek szerint működött. (Vagyis az egykori nómenklatúra-csoportok, az adósságfinanszírozásban szakértő pénzügyes közgazdászlobbi határozza meg a gazdaságpolitikai programalkotó gondolkodást.) A szemléletváltásnak — amit egyes szakértők politikai “rendszervisszaváltásnak” láttak — a bizonyítékait tekintve elég az OECD vagy a Világbank 1995. évi magyar jelentéseit⁹ elővenni, s összevetni azokat a felzárkózási stratégiákat követő fejlődő országok tapasztalataival: az ebből adódó tanulságok teljes egészében ellentmondanak a magyar rendszermodellben követett monetarista gondolkodásnak, a “stabilizációs dühnek”.

Miben tér el a nemzeti stratégia alapján érvelő szakértők gondolkodása a Horn-kormányt kiszolgáló, ill. ténykedését hallgatólagosan helybenhagyó politikai és szakbürokraták, tudósok és gazdaságkutatók nézeteitől? Egyrészt a prioritások megfogalmazásában, mint például a magyar állam helyreállítása (alkotmányozás, a szakmai döntéshozói szintek megerősítése, modernizálása), a humán erőforrások minőségi feltételeinek azonnali és nagyarányú javítása (ifjúságtámogatási, egészségügyi és szociálpolitikai célprogramok), valamint a társadalomszerkezet hátrányosságainak felszámolása. Másrészt az adósságmenedzselés megítélésében, amennyiben a felhalmozott adósság kamatainak visszafizetése és az adósság gyorsított (kényszeres) törlesztése miatt az állami (jegybanki) adósság magánadóssággá alakult át, a forráskivonás révén pedig (mivel nem termelésnövekedésből származó jövedelmekből törlesztettek) a nemzeti vagyon drámai csökkenésével, az infrastruktúra-rendszerek lepusztulásával és a jövőt megalapozó, modernizációs célú beruházások forrásainak elvonásával ez a mai gyakorlat a jövőt tette tönkre. Harmadrészt az a különbség, hogy a követett fiskális és monetáris restriktió nyomán nem a kívánt egyensúly jött létre, hanem sokkal alacsonyabb színvonalú gazdasági egyensúlyi helyzetben a társadalom szétszakadása. Negyedszer, a követett gazdaságpolitika hatására a társadalom középrétegeinek¹⁰ sorvadásával olyan társadalom alakult ki, amely teljesen eltér a deklarált céloktól. Ötödször, meghatározható nyomásgyakorló csoportok élőködnek az államon, miközben mind nagyobb tömegek szorulnak rá a mind szűkösebb szociális forrásokra. Az oktatás és az egészségügy egyre nagyobb forrásokat igényelne forráskivonás helyett, mert a forráskivonás mind kevésbé korszerű szerkezeteket és minőségeket hoz létre, s ezzel valóban nagyon drágává válik a lepusztuló infrastruktúrák és ellátórendszerek fenntartása. A szociálliberális hatalom csak figyelte a pénzforgalmat, jól-rosszul begyűjtötte az adókat, de komolyan nem törődött a belföldi magán kis- és középgazdaság ösztönzésével.

A szakértők között állandó vita tárgya a növekedés és a stabilitás (fordított) viszonya, az erőltetett és a spontán növekedés szerepe a modernizációban, valamint a felzárkózási stratégiát követő államok gazdaságpolitikája. A centrista és a jobbközép politikai erők gazdaságpolitikájával kapcsolatos szemléletek azonban mind azt bizonyítják, hogy a jelenlegi magyar rendszermodellben olyan gyakorlatot hoztak létre a gazdaságszervezés és -irányítás, a termelés (iparpolitika és agrárpolitika), a pénzügypolitika, a külgazdaság és a privatizáció terén, amelynek eredményeként egyedülálló módon fogyásra alapozott (sőt, immár fogyásra tervezett) társadalom jött létre. A magyar társadalom humán erőforrásai a világban példa nélkül állón fogynak, elöregedéssel, elhasználódással, deviációval, teljes fizikai és szellemi leromlással, a korai elhalálozással és gyenge termékenységgel. A természeti erőforrások ugyancsak pusztulnak a felelőtlen és szabályozás nélküli környezetrombolással, az ország termelővagyonra lepusztulással, kivásárlással, felszámolással és külföldi piacszerzéssel zsugorodik. Nincs az országmérlegnek egyetlen olyan tétele sem az ingó és ingatlan, a biológiai, a fizikai és a szellemi vagyont, a kulturális értékeket tekintve, amely ne csökkent volna az elmúlt évtizedben.

A konzervatív rendszerkritikának azonban (amely elsősorban nem politikai ideológiát vagy irányultságot jelent, inkább társadalmi rendezőelveket) kevés a megfogalmazása, mint ahogy a magyar modellben alapvető zavarok vannak a politikai irányok (orientációk és programok) megítélésében is. Ennek legnyilvánvalóbb jele egyrészt az, hogy a baloldali Horn-kormány a vallott értékeivel teljesen ellentétes jobboldali neoliberális gazdaságpolitikát erőltetett, amihez a deklarált célokat meghazudtoló politikaformálás társult. Másrészt, hogy bár az Orbán-kurzus a nemzeti és polgári értékek alapján szerveződő állam, társadalom és demokratikus rend keretei között képzelel el a jövőt, ennek ellenére a nem baloldali erők vallotta értékek a tömegtájékoztatásban szinte kizárólag negatív konnotációban jelennek meg. Hozzá tartozik ehhez a helyzethez, hogy a polgári konzervatív bázisnak mint kritikus tömegnek (mint új politikai osztálynak) a létrejötte reménytelenül kevés. Az okok felsorolásakor feltétlenül meg kell említeni, hogy a nemzeti stratégia kormánypolitikája nem születhetett meg országmérleg nélkül, ezért nem készülhettek a lehetséges jövőket felvázoló forgatókönyvek sem, amelyeknek alapján tisztázó viták folyhattak volna.¹¹

Az országmodell politikai rendszerének politológiai értékelése is csak zavarokat tárhat fel: nincs tiszta baloldali és jobboldali értékrend, nem észlelhetők a centrumerők (a balközép/jobbközép csoportok megjelenítése megfontoltan korlátozott), a liberális és a konzervatív szemlélet ellentétei, valamint egymást kiegészítő vagy tagadó értékei. Az így láttatott politikai konstelláció zavarossága nem segíti az eligazodást, a politikai közvélemény nem elég tájékozott (nem működik kontrollként), a politikai kultúra ezért (is) fejletlen, s ebben a környezetben a professzionális politikai marketing a társadalmi nyilvánossággal és közvéleménnyel szembeni visszaélésekre ad lehetőséget.

Bármilyen mérleg megvonása vitákat kelt, mert a kormányzati tájékoztatási intézményeket és az állami (hivatalos) statisztikai szolgálatot (a kancelláriát és a KSH-t) máig sem korszerűsítették, sajátos tájékoztatási szerepeik nem különültek el. Többek között ezért sem készülhetett országmérleg a korábbi politikai (és gazdasági) rendszerek teljesítményéről, az előző kormányok zárszámadásával, a rendszerváltoztatás első és második kormányciklusának objektív mérlegével. Kísérletet sem tettek kormányzati részről arra, hogy a régi statisztikai bázison a nemzeti vagyona nézve bázisszámokat generáljanak a reáleszközök (felhalmozott eszközök, a háztartások tartós készletei, a természeti kincsek, a környezeti tényezők stb.), pénzeszközök (a belföldi és külföldi érdekeltségek, hitelek stb.), a tiszta vagyforrások (a lakossági saját vagyona, vagy a természeti erőforrások eszmei értéke stb.), a tartozások (érdekeltségek, hiteltartozások stb.), a szellemi vagyona- és információforrások felszámításával. Nem utolsósorban, a nem baloldali erőknek folyamatosan számolniuk kellett/kell a tájékoztatás anomáliáival, az egyoldalú politikai marketing, ill. a közvélemény-kutatás típusú politikacsinálás működésével.

A rendszerkritikát gyakorlók a jelenlegi magyar rendszermodell megújításában, a nemzeti stratégiára alapozott felzárkóztatási program beindításában mindenekelőtt az állam új szerepét emelték ki. Szerintük az állam által indukált és segített fejlesztésnek kell életre hívnia kitüntetett szereplőit, amelyeknek működése többek között a tervracionalizálásban vagy a fejlesztő állam működtetésében, az ipari szerkezetváltás végrehajtásában nyilvánul meg. A gazdasági fejlődés politikai tényezőit vizsgálva általában hangsúlyozták az elit szerepét a műszaki-gazdasági kompetenciákkal (az OMFB ügynökségszerű minisztériummá alakításával technológiafejlesztési és kommunikációs tárcaként), másrészt a nemzeti konszenzus szerepét, ami pl. a növekedési politika támogatásában található volna közös nevezőre. Némely szakértő délkelet-ázsiai példákra hivatkozva biztonsági garanciákat működtetett volna a bürokrácia védelmében, elszigetelve a politikai és gazdasági érdekcsoportok nyomásától, hogy a fejlesztő állam szerepét vigye zavartalanul végig a növekedés segítésére. A bürokrácia szerepét vagy a nemzeti konszenzus fontosságát a gazdasági növekedéssel kapcsolatos teendőkben hangsúlyozók mutattak rá arra is, hogy a rendszerváltozástól és a felzárkóztatási gazdaságpolitika nélküli EU-közeledési programból hazánkban lényegében kimaradt a bürokrácia: szakbürokraták helyett politikai bürokraták szorgoskodtak a szakmailag kellően elő nem készített közeledési és jogharmonizációs programokban is.¹²

(A konzervatív politika jelenléte) Az egymást követő kormányok szerepét (pontosabban aktivitásának hiányát) mindenki hangsúlyozta a gazdaság fejlesztésében, sokkal inkább, mint a bürokrácia vagy a nemzeti konszenzus szerepét, bár fel- és elismerték a politikai stratégia annak menedzselése fontosságát, valamint a koalíciók és a politikai verseny mint kulcstényezők jelentőségét a fejlesztési irányok meghatározásában. Mindazonáltal a konzervatív politizálás mint sajátos szemléletmód és intézményrendszer elismertségének hiánya a modernizáció legfőbb gátja lett Magyarországon. Tulajdonképpen annak felismerése és megismertetése is hiányzik, hogy a konzervatív politizálás miképpen kapcsolódott a fejlett világban a modernizációhoz, a kényszerítő hatású társadalmi és gazdasági változások kormányzati programjaihoz. Az is egyedülálló jelenség, hogy Magyarországon miért nem sikerült konszenzusra jutni a gazdasági fejlődés lehetséges irányairól. A délkelet-ázsiai sikerországok fejlődése szembenetűnően nemzeti konszenzus alapján indult, általában a konzervatív politikai irányvonal indíttatásával, de minden más politikai erő is elfogadta a gazdasági fejlesztési programok irányát. Ha a kiindulási alapokat az állam, a társadalom, valamint a gazdaság újra- és átszervezése szempontjából nézzük, s a második világháború utáni újjáépítési programokat vesszük szemügyre (mert azok nincsenek messze az 1989-es magyar rendszermodell összeomlásának gondjaitól), akkor látni való, hogy a rendszerváltoztatás után olyan kaotikus többpárti rendszer jött létre hazánkban, amelyben a politikai szféra játékszabályai nem tisztázódtak, mert többek között nem volt társadalmi konszenzusképző tájékoztatás. A rendszerváltoztatás legfontosabb tanulsága — a politikai rendszer fejlődésének különféle kitérőtől eltekintve — az, hogy a konzervatív politizálás megerősödése érdekében nem született meg a felismerés: a konzervatív politikai erőknek szövetséget kell kötniük a bürokráciával. A bürokrácia szakértelmével és az általa befolyásolt állami fejlesztési forrásokkal természetes szövetséget kellett volna létrehozniuk a konzervatív erőknek, amikor megkísérelték legitimálni magukat. Annak a nemzeti keresztény, konzervatív, polgári politikai vezető erőnek és politikai osztálynak a kialakulása maradt el, amely az exponált múltja miatti túlkompenzálásokkal terhelt baloldali politikai csoportokkal szemben türelmes és felzárkóztató nemzeti politikát folytatott volna.

A független, nem baloldali elemzők a konzervatív politika magyarországi gyengeségének okairól szólva ma négy nagy tárgykört emelnek ki: a politikai pluralizmus elsorvadását, az állam nélküli gazdaságpolitika erőltetését, a középrétegekkel szembeni politizálást és a politikai konstelláció meghamisítását a tájékoztatás manipulálása révén.

(A politikai pluralizmus elsovadása) A rendszerváltoztatás első kormányciklusában a mesterségesen kialakított és gyakorolt pluralizmusban a baloldali (kommunista, szocialista, szociáldemokrata, liberális) pártcsoporthoz tartozók által képviselt értékek és elgondolások is zavartalanul megjelenhettek a politikai közéletben, a konzervatív jellegű politizálás ezeknek is teret engedett. A hagyományos “nacionalista” nézetek a jobb- és a baloldalon egyaránt megjelentek anélkül, hogy a konzervatív politizálásban meghatározó módon bukkantak volna fel. Ennek ellenére nem volt jellemző, hogy olyan új politikai osztály és olyan új érdekcsoportok jelentek volna meg, amelyek hosszú távon elkötelezettek lennének a modernizációnak. A rendszerváltoztatás második kormányciklusában követett politizálás olyan identitásokat alakított ki, amelyek inkább a pragmatizmusra, a gazdasági prioritásokra és a társadalmi rugalmasságra építettek, mint a hagyományos értékekre vagy a kissé rugalmatlan szimbolikus ideológiákra. A rendszerváltoztatás után a konzervatív politizálásnak mint politikai alternatívának a kényszeres-gyors kialakulása tagadta ugyan a baloldal semlegességét (történelmi közömbösségét) a rendszerváltoztatásban minden más politikai irányultsággal szemben, a “demokratikus szocializmus” felé való letérésre irányuló nyomását, de nem kereste a konfrontációt a baloldali ideológiával, s a működő demokrácia keretei között, a pluralizmus megtartásával próbálta fokozatosan elszigetelni. Ez azonban nem sikerülhetett. A konzervatív politizálás kiszorítani vélte a baloldalt a hatalomból, de nem szorította ki a politikai és a gazdasági rendszer egészéből, s ezzel a baloldali hatalom folytonossága biztos maradt a rendszerváltozás után is. További fontos — némelyek szerint végzetes hatású — tényező a történetekre nézve, hogy a konzervatív politizálás a rendszerváltozás után lényegében elutasította a hagyományos értékek alapján álló konzervativizmust, amely például az olasz kereszténydemokráciára jellemző, s mentessé vált az olyan (birodalmi) nacionalizmustól is, mint amilyen a francia gaullizmus volt. Ugyanakkor az Antall-kormány konzervativizmusa a hagyományos értékek kezelésében kitüntetett szerepet szánt a kormányzásnak: megszületett az a felismerés, hogy állandó és folyamatos kezdeményezéseket kell tenni (ennek nemzetközi példája volt a japán nemzeti jövedelem megkettőzésének programját hirdető ideológiai alapú kampány),¹³ de eredendő pesszimizmusunk nem engedte elhinni az ilyen programok társadalmi mozgósítóerejét.

Az első kormányciklusban a konzervatív politizálás végrehajtó szervei, a kormány és a minisztériumok számos átfogó gazdaságpolitikai koncepciót készítettek, s ezek közül jó néhányat sikerült is beindítani. A gazdaságpolitikai programok meghirdetése mellett a gazdaságirányításban is mély változások mentek végbe. Felismerték, hogy másfajta vezetésre van szükség az újjáépítés időszakában, s megint másra az erőltetett fejlesztések idején, a felzárkóztató iparpolitikára való koncentráláskor, de az állam intézményeit tekintve teljes újjáépítésre lett volna szükség. A jövedelem megkettőzésének programja szükségképpen erőltetett növekedési programot jelentett volna, s egy-két kormányciklusnak kellett eltelnie az életminőséget javító programok megjelenéséig. A gazdaságpolitika szempontjából új szereposztásra lett volna szükség: az új iparpolitikáért, monetáris politikáért, a kincstár működtetéséért, gazdasági tervezésért, mérésért és minősítésért más, új szervezeteket kellett volna megnevezni, de mindennél fontosabb lett volna megtanulni e szervezetek és politikák koordinálását, menedzselésének mikéntjét. A kormányzati koordináció egyben újfajta, sajátos koalíció lett volna a kormányzó párt(ok) és az állami bürokrácia között. Ezeket az érveket számba véve összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a konzervatív politizálás intézményesüléséhez sajátosan meghatározott prioritásokat vállaló gazdaságpolitikára lett volna szükség. E gazdaságpolitika (erőltetett növekedési politika) viszont csak olyan politikai rendszerben működhetett volna eredményesen, amelyben egyértelmű a politikai szféra képviselőinek és a bürokráciának az elkötelezettsége is, nemzeti konszenzus alakul ki a célokról és a fejlesztés irányairól.¹⁴

A konzervatív politizálásnak az államirányítással kapcsolatos egész szemlélete világos tényezőként nyugodott: az EU-val való kapcsolat, mérsékelt stabil politikai és társadalmi rendszer fenntartása stb. Mindez a mérsékelt centrista politizálás igényével járt, ám mert a konzervatív elit viszonylag csekély társadalmi támogatást élvezett, a politikai rendszer lazasága lehetővé tette a társadalmi konfrontációkat, ami megbontotta a társadalmi és a nemzeti konszenzust, s olyan békétlenség alakult ki a hazai közéletben, amilyen nem tapasztalható a hasonló helyzetben levő országokban.

Meghatározó a mai magyar rendszermodellben az is, hogy a középosztály, a középrétegek milyen csekély (és fogyó) arányban vannak jelen a társadalomban, ami a deklarált célokkal ellentétes következmény. A rendszerváltozás utáni kormányok következetesen a középrétegek érdekeivel szemben politizáltak, nem kompenzálták őket, növekedési esélyeiket minimálisra korlátozták. Mindezt annak az általános hiedelemnek az alapján tették (és teszik), hogy a gazdasági sikerek hatására egy idő után majd enyhíthetnek a politikai (gazdasági) rendszer szigorán, nagyobb gondot fordíthatnak a gazdasági és a politikai egyenlőségre. A gazdasági-politikai elitek bizonyos meritokratikus szabványokat alkalmaztak az egyedülálló magyar helyzetre is egy olyan világ (vagy paradigma) nevében, amelyben a tömegkultúrának, a fogyasztói társadalom értékeinek van többségük, s ez (még ma sem eléggé ismert) súlyos hiba volt. Az sem okozott gondot az átalakulás haszonélvezőinek, hogy a határozottan diszpreferált hagyományos és kortársi magyar kultúra miatt a konfrontációk a társadalomban mind élesebben jelentek meg.

E nézetek igazsága és/vagy általános alkalmazásának helytelensége nagyon összetett dolog, ennek kifejtése nem feladatunk. Csak jelezni szeretnénk, hogy a konzervatív politikai osztály nemzeti konszenzusképzővé válhatott volna, s a konzervatív politika harmonizálódott volna egy új nemzeti liberális középosztályi kultúra megjelenésével.

Másfelől döntőnek bizonyult, hogy — újonnan alakult pártokról lévén szó — a nemzeti platform újraszervezésének igényével 1990-ben fellépő politikai erők nem voltak képesek politikai rendszerszervező tényezővé válni. A magyar modellben, a nagyfokú politikai megosztottság közepette, a rendszerváltoztatás előtti politikai hatalom utódszervezetei és érdekcsoportjai oly mértékben akadályozták meg a rendszerváltoztatás kifutását, az új pártoknak politikai osztállyá, rendszerré szerveződését, összességében tehát a modernizációt, hogy nem alakulhatott ki konzisztens rendszerváltoztató, társadalmimodell-váltó és felzárkóztató rendszermodell. A sikeres délkelet-ázsiai modellekben a gyors és nagyfokú gazdasági növekedés olyan új középrétegek osztállyá szerveződésével, olyan új érdekcsoportok létrejöttével járt, amelyek elsősorban a nemzeti fejlődés, azután a társadalmi jólét, gondoskodás és fejlődés céljainak szellemében szerveződtek. A konzervatív politizálásnak a gazdasági növekedést szorgalmazó iránya Magyarországon nem válhatott kormánypolitikává, a magánszektor terjeszkedésének ösztönzésében sem valósíthatta meg magát, minthogy kevés olyan forrás adódott vagy jött létre, amelyet a kormány eloszthatott, és a forrásallokációval finoman orientálhatott volna. Az új érdekcsoportok és a belőlük fejlődő politikai nyomásgyakorlók egy idő után pontosan értették, hogy a rendszerváltoztató kormány (ok) tevékenysége és ereje mire elegendő, s miként kell azt befolyásolni, a változásokat gátolni.

Fontos tanulság végül az is, hogy Magyarországon a pluralisztikus társadalmi-politikai szerkezet a konzervatív politizálás és hatalomgyakorlás rövid távú bukásával járt együtt 1994-ben (sőt, már 1992-ben), bár másutt a pluralisztikus szerkezet összetettebb támogatási bázist hozott létre. Az is tanulságos, hogy a sikeres modellekben több kormányciklusnyi idő kellett az összetett és sokrétű érdekmegjelenítés kialakulásához, vagyis a sikeres (elsősorban délkelet-ázsiai) modellek tapasztalatai szerint a korai időkben csak néhány olyan nagy érdekcsoport érdekei jelenhettek meg, amelyek a változások feltétlen hívének számítottak. A konzervatív politizálás mint érett rendszerszervező erő modelljében egy domináns párt által jelent meg a követendő fejlesztési politika, majd ez a párt egy mindjobban szélesedő társadalmi koalícióra támaszkodva a konzervatív politizálás intézményesülését valósította meg, végül egyre szélesebb kapcsolatokat ápolt más (ellenzéki) pártokkal, befolyásának kifejtési eszköze és iránya pedig az állami bürokrácia volt. Ez a fejlődés középtávon olyan politikai rendszerbe torkollik, amelyben a konzervatív politikai erők és az ellenzék aránya csaknem azonossá válik az országgyűlésben. Ekkor a politikai és a gazdasági bürokrácia, bár mint politikacsináló elit meghatározó szerepet tölt be, visszaszorulóban van más fontos aktorok között. Az érdekmegjelenítés kiszélesedésével egyre nagyobb költségvetési (államháztartási) deficit halmozódik fel, mert az igények kielégítése több közköltséggel jár.

(A politikai konstelláció és az állam viszonya) A rendszerváltozás utáni második kormányciklus vége felé azzal is számolni kellett, hogy a politikai erőterben mozgó érdekcsoportok révén kettős hatalmi struktúra kiépítése folyik. Az uralkodó érdekcsoportok a Horn-kormányban látták a kisebb rosszat, bár a közhatalom súlyosan sérült, s a középrétegek meghatározó része felfüggesztette politikai aktivitását.¹⁵ Akkori kormánypárti elemzők nézete szerint 1994-1998 között “a baloldal a modernizáció miatt lépett szövetségre a liberális erőkkel”, s a bal–jobb tengely szélén helyezkedtek el a modernizációellenes erők (!). Ebben a modellezésben a posztkommunista New Deal a társadalmi erők széles körű alkuja lett volna, de nem a roosevelti New Deal mintája szerinti tőke és munka kiegyezése ez, hanem a technokrata menedzserek, a politokrácia, a városi munkásság, a tudományos kutatói és alkalmazotti szakértelmiség csoportjainak alkuja.¹⁶ E konstellációnak a meghatározója a politikaformáló elit összeférhetlensége, vagyis hogy a vezető politikai és szakbürokrata elit a pártállamból a demokratikus állam keretei közé tartó átmenetben az állam gazdaság-, politika- és társadalomszervező jogi konzisztenciáját tudatosan nem állította helyre, azaz a korábban létrehozott, jogi tiltások nélküli (illegális) helyzetekben sajátos forráselosztást hajtott végre a maradék állami, nemzeti vagyonból. Ennek típusos példája az volt, amikor a jegybanktanács tagja (egyben a miniszterelnök és az MSZP egyik főtanácsadója) egy külföldi cég igazgatójaként százmillió forint nagyságrendű megrendelést bonyolított le a jegybank és a szóban forgó cég között, vagy a Szokai–Tocsik-ügy, amelyben az állami vagyonkezelő szervezet által az önkormányzatoknak átadandó vagyonból magáncégek révén pénzt próbáltak átmosni a pártkasszába. Az ilyen ügyek meghatározók voltak a hatalomszervezés szempontjából a szocialista és a baloldali liberális politikai elit uralta politikai konstellációban.¹⁷

A politikai konstelláció további meghatározója, hogy a pártszerű politikai szerveződés folyamata elakadt Magyarországon, a társadalmi szavazói bázis egyharmada apolitikus, egyharmada vándorszavazóvá vált, és csak egyharmad a politikailag aktív társadalmi lény. A biztos szavazók tábora nagyjából állandósult, különösen a baloldali radikális és mérsékelt tömbjének (a baloldali monolitnak) az érdekszövetsége nagyon erős. Ez már nem politikai-ideológiai meggyőződések mentén működő szövetséget jelent, hanem birtokosságot (vagyonban, pozícióban, információban) és a befolyások újratermelését. Ebbe a mechanizmusba tartozott a szakmai-foglalkozási érdekképviseletek (szakszervezetek és kamarák) ellenőrzésének szervezése, aminek sikeressége két ponton kiemelkedő volt. Egyrészt a Horn-kormány megkötötte a szakszervezetek kezét (azzal, hogy a nagyok vezetőit a párt soraiban tudhatta, vezető rétegét pedig a különféle egyeztetési fórumokon elégítette ki szerepbetöltő aktivitással és egzisztenciális biztonsággal), másrészt a tudományos és kutatási alkalmazotti társadalom lefejezésével (manipulálással, egzisztenciális fenyegetéssel, megbízások adagolásával) a társadalmi elégedetlenség szításának két összetevőjét kapcsolta ki a közéletből.¹⁸

Végül, de nem utolsósorban a politikai konstelláció alakításának döntő részese a sajtó működése a magyar modellben. Az említettek értelmében a hatalmi helyzetek alakulása, a jogi és intézményi hiátus folytán a tájékoztatás egyensúlyi helyzete nem alakult ki (maga az egyensúlyi médiahelyzet megvitatása is száműzött téma volt), ezért a baloldali és - helyenként szélsőséges - liberális politikai értékrend, befolyásszervezés teljes egészében ellenőrzi a sajtó működését. A baloldali kormányzó pártok eredménytelen vagy sikertelen politizálása nem szembesülhetett a közvélemény ítéletével, mert az irányított tájékoztatás ezt megakadályozta. A politikai kultúra szempontjából meghatározó a bal- és jobboldali rendszerkritika, valamint a szakmai vélemények megütközésének hiánya. A politikai orientáció (baloldali) egyoldalúsága sokat rontott az összképen, a politikai (köz)vélemény, a nyilvánosság, a szakmai fórumok hitele és az ország külföldi megítélése nagyban sérült. A párttérkép megrajzolását illetően a mérvadó műhelyek és elemzők (politológusok) elköteleződése miatt mind a mai napig nem evidens, hogy a magyar párttérkép a liberális tömb (szabadelvű és liberális programpártok), a szociáldemokrata tömb (a klasszikus baloldali munkáspárti csoportoktól a modern szocialista kezdeményeken át a szociáldemokrata csoportokig) és a nemzeti demokratikus centrumerők (a klasszikus jobboldaltól a nemzeti liberálisokig terjedő) tömbjeire bontható, s a politikai konjunktúratérképek az e három tömb kisebb-nagyobb csoportjaiból kikerülő aktivitások médiareprezentativitása alapján rajzolhatók meg, sokkal inkább, mint a bal-jobb tengelyen. A politikai rendszer jellemzője, hogy a felrajzolt párttérképek rendszerint nem a valóságos politikai konstellációt tükrözik, s hogy a politikai erőcsoportok és a társadalmi nyomásgyakorlók másként (rejtőzködve) ismerhetők fel, mint a politikai-ideológiai értékek mentén felrajzolt pártok. Ezt bonyolítja a politikai rendszernek az a furcsasága is, hogy a pártok nem a saját értékrendjüknek megfelelő politikát folytattak (erőltettek), vagyis országlásakor a baloldali jobboldali neokonzervatív gazdaságpolitikát gyakorolt, miközben a gazdasági rendszerből hiányzott a neokonzervatív trend államfelfogása és intézményes modernizációja. De a nemzeti demokratikus centrista erők sem az egységes fellépést készítették elő egy modernizációs politika megfogalmazásához, hanem elkezdtek szétforgácsolódni a centrumból (jobbra) kisodródó kisebb formációkra. Ezt a folyamatot törte meg a Fidesz irányváltása és kormányra kerülése, amit nem annyira a nem baloldali társadalmi bázisok megnyerésével, mint inkább a baloldali és a szélsőségesen liberális erők politikai korrupcióba bonyolódásának, bukásának, képmutatásának és a médiatörtetésükkel szembeni ellenállásnak a meglovagolásával ért el.

Minden egybevetve a mai Magyarországon a párttérkép két fő erőtermozgató trendje a konzervativizmus (benne a baloldal és a jobboldal erőivel) és a (főként intellektuálisan apolitikussá váló) liberalizmus. A politikai konstelláció pártjai közül több is a keresztény-konzervatív értékek hangoztatója, de nem hordozója, ugyanakkor a párttérkép minden szereplőjét jellemzik valamiként konzervatív és liberális értékek, különféle magatartások és filozófiák mentén végzett öndefiniálás. A liberalizmus már egyre nyilvánvalóbban vereséget szenvedett a politikai konstelláció befolyásolásában és a pártok ideológiamentesítésében, de a kultúra és a szellemi élet megszállásával hatékonyan formálja a társadalmat, elsősorban a média (és a szórakoztatóipar) révén. Mi van most, ill. mi következik ezután? - a kérdésre adandó válaszok csak a tájékoztatás társadalmi tükör szerepének gyakorlásával, a bal- és a jobboldali orientálás egyenrangúságának biztosítása után szülehetnek meg.

JEGYZETEK

- 1 Ez az írás egy nagyobb tanulmány összefoglalása, amelynek fejezetei: A) az országmérleg politikai érvanyaga; benne: a) a rendszerkritika általános szempontjai és a politikai értékelés az állam szerepével és a politika gyakorlásának kereteivel; b) a retroaktív gazdaságpolitika továbbélése, a folyamatosság vagy újrakezdés dilemmája a gazdasági determinációkkal és a gazdasági aktorok viselkedésével, a társadalmi adósság gyors növekedésével; c) a fogyasztásra tervezett társadalom ismérvei az állampolgári deficitekkel, a biológiai és a szellemi alapok megrendülésével; d) a tájékoztatás válsága az állam makrokommunikációs problémáival és az új médiagazdaság kialakulásával; B) az országmérleg joganyaga; benne: a) alkotmányozási deficitek a kétkamarás parlament szükségességétől a magántulajdon és a kincstári tulajdon védelmének, a rendbiztosítás és biztonság garanciáinak említéséig; b) az állam, a gazdaság, a politikai rendszer, a szociális ellátás és a társadalmi kohézió adott színvonalának jobban megfelelő jogrendszer kialakítása; C) az országmérleg statisztikai dokumentációja a tételes társadalmi adósságmérleggel.
- 2 Az úgynevezett országmérlegek tartalma politikai érvanyagból, joganyagból és statisztikai dokumentációból áll, amellyel megalapozzák a programkészítést. A sokak által hiányolt nemzeti stratégia országmérlegből, a fejlesztési (kitörési) irányok prioritásrendjéből és a lehetséges jövőök forgatókönyveiből tevődne össze.
- 3 Nem baloldali szakértőkön az MDF által az első és a második kormányciklusban szélnek eresztett centrista (nemzeti demokrata és nemzeti liberális) beállítottságú háttéremberek értendők, akik a neves politológiai műhelyek, közvélemény-kutató intézetek foglalkoztatta, zömmel baloldali liberális elemzőknél, vagy a Századvég műhely szakértőinél összetettebb módon, árnyaltabbnak látták a politikai konstellációt és párttérképet.
- 4 Egyenkénti megnevezésüktől a fentiek alapján azért tekintünk el, mert a két, alapjában eltérő rendszermodell-szemléletmód információtartalmát kívánjuk bemutatni, nem pedig a nevekkal kapcsolatos vitába bonyolódni (ami egy másik tanulmány alapja lehetne).
- 5 A modernizációs törvény a mindenkori GDP 7–10%-ának megfelelő forrásról gondoskodott volna a

költségvetésből elkülönített források, a modernizációs törvény által rögzített fejlesztési alap mozgó részeként (ez a mindenkori éves költségvetés modernizációs célú forrásainak felét sajátíthatná ki), s a külföldi adósságkonszolidációs forrásokat használta volna fel. A “Magyarország 2025-ben” című modernizációs törvény kapcsán két fontos felismerésnek kellett volna érvényt szerezni. Egyrészt annak, hogy a társadalmi eladósodás folytatódik, s a tízmilliós népességgel számolva mára mintegy huszonnyolc-harmincezer milliárd forintnyi adósság halmozódott fel (ebből az EU-csatlakozás kapcsán ötezer-hétezer-ötszáz milliárd forint azonnali forráshiány lép fel) a társadalmi újratermelés (munkaerőreprodukció stb.), az infrastruktúrák és ellátórendszerek területén. Másrészt annak kellett volna érvényt szerezni, hogy hazánk reindusztrializálása, elektronizálása (digitalizálása, informatizálása stb.) és mezőgazdasági termelésének teljes irányváltása (a minőségi választékbővítő termelésre, az iparinövény-termesztés kiterjesztésére stb.) mind sürgetőbbő vált.

- 6 A természeti társadalmak esetében akkor beszélnek öngyilkos társadalomról (vagy kultúráról), amikor a tradíció megtartása, a társadalmi beilleszkedés és felemelkedés próbája, valamint a társadalom működése egyéni és közösségi irracionálisok sorával párosul, majd ezek túlsúlyossá válásával az egyén és a közösség életét is veszélybe sodorják. Magyarországon mára a kultúrantropológusok által leírtakhoz hasonló, fogyásra ösztönző, a világ egészségügyi statisztikáiban az elhasználódási és deviációs halálokokban vezető helyeket elfoglaló társadalom alakult ki akkor, amikor a második gazdaság létrehozásával az individuális gazdasági viselkedésnek teret engedő, ösztönző szocialista rendszer felélte a társadalmi forrásokat, s az egyént mindenféle túlélési és megkerülési mechanizmusok követésére kényszerítette. A magyar társadalom már több évtizede kulturálisan korlátozza a termékenységet, mivel a nemző- és szülőképes korcsoportjai “úgy tudják”, hogy szegénységük miatt nem lehet (nem kell!) gyermeket vállalniuk.
- 7 A gazdasági növekedés és a politikai stabilitás kölcsönös összefüggéseinek értelmezésében hivatkoznunk kell a rendszerszemlélet teljes hiányára, hiszen köztudomású, hogy a növekedés mindig destabilizáló hatású, a nemnövekedés pedig stabilizációs igényt vált ki. E keretek között

válík nyilvánvalóvá az Antall- és a Horn-kormány teljesen eltérő állam- és társadalomépítő, modernizációs filozófiája.

- 8 Annak ki nem fejtése is jellemző mulasztás, hogy az EU-csatlakozással egyenértékű a keleti nyitás szükségessége, hiszen a magyar mezőgazdaság termékeinek nagyobb része csak keleten található piacot (az EU-ban csak választékbővítő és minőségi termékek lehetnek vevőre), ill. hogy a fokozódó cserearányromlás miatt az orosz energiahordozó-import mezőgazdasági termékkel való ellentételezése létkérdés számunkra.
- 9 Magyarország: szerkezetválság és tartós növekedés. Világbank, 1995, 178. l.; Szociális és munkaerő-piaci politikák Magyarországon. OECD, 1995, 224. l.
- 10 A középrétegek a statisztikai rétegződés keretei között már mintha növekednének, jóllehet az 1990-1998 közötti kormányok következetesen a középrétegek érdekei ellen politizáltak Szociológiai vagy politikai értelemben nincs növekedés, nincs szó például a családmódok vagy a fogyasztási kultúra jelentős változásáról.
- 11 Itt ugyancsak a modernizációellenesség, az állami kutatási és fejlesztési források elvonása kérhető számon. Az MTA intézetei is adósak maradtak a nemzeti stratégia és a lehetséges jövők forgatókönyveivel, de anyagi források híján, egzisztenciális és politikai függőségek közepette talán nem is volt várható tőlük más.
- 12 A Horn-kormány számára készült jelentés világított rá, hogy milyen hajmeresztő hiányosságok vannak a jogi harmonizációban: az EU-jogszabályok tükörfordítása és értelmezése közötti eltérések máig nem tisztázódtak, nem beszélve olyan területekről, amelyeken a magyar jog fejlettebb az EU-jognál (ilyen például az adatvédelmi törvény), a szabványok adaptálásáról pedig szó se esék (körülbelül ötezer szabvány átvételéről kellene gondoskodni). Érdekeink megnyugtató képviselete végett mintegy ezerkétszáz-ezeröttszáz magyar EU-tisztviselőre lesz szükségünk egy EU-minisztérium felállítása mellett, amelyet a támogatási forrásokból kellene majd működtetni mindenekelőtt a magyar piacok és munkahelyek védelmére.

- 13 A felzárkózó országok rendszermodelljében (eredetileg a japán modellben) alkalmazott, egy-két kormányciklusra áthúzódó, “össznépi” programok között volt a nemzeti jövedelem megkettőzése vagy, a hatvanváltozós adónorma-táblázat tíz változójának állampolgári-munkavállalói közvélemény-felmérés utáni kitöltése. A Horn-kormány tudatosan nem készített semmilyen számonkérhető jövőképet, a politikai stabilizációs erőfeszítések nem engedték, hogy veszélyeztesse a hatalmukat adó erőcsoportok pozícióit, amit bármilyen növekedés kétségessé tehetett volna.
- 14 A szakértők által sokat idézett vasháromszög szerint a politika nagymértékben hagyatkozik a bürokráciára, amely viszont kiszolgálja a politikai erők programalkotó kezdeményezéseit és tevékenységeit. Persze, ehhez az is kell, hogy a növekedés a nagy érdekcsoportok és a kormány közötti viszonyt pozitív tartalmakkal töltsen fel. A gazdasági eredményesség nagyban megkönnyíti a politikai rendszer működését, ami azzal jár, hogy a politikai ellenfeleket sem kell teljesen száműzni a politikai életből, s ezáltal veszekedőssé tenni a közéletet.
- 15 A középrétegek arányát neves szociológusok a népesség harmadára becsülik. A tendenciákat és az arányok változásait becsülő szakértők a közép-alsó státusúak lecsúszását jelzik, de nem náluk, hanem a közép-felső státusúaknál látják politikai aktivitásuk felfüggesztését. A közép-közép esetében semmi morál, semmi keresztény tisztesség, nemzeti művelődés, legalább fele arányban a kommunista utódpartot tiszteli meg politikai szimpátiáival, a másik fele pedig karosszékéből politizálva követi a jobbközép pártokat.
- 16 A Ladányi–Szelényi-szerzőpáros sokat idézett modernizációs modellezése a szociáldemokrácia — liberalizmus — konzervativizmus felosztással. Kritika, 1996/1., 8–13. l.
- 17 Ez a gyanú tartósan fennáll bizonyos külföldi privatizációs kivásárlásokkal kapcsolatban is. Az MTA Társadalmi Konfliktuskutató Intézetének igazgatója fejtette ki az MSZP kelet-közép-európai tagozatának tanácskozásán, hogy vagy kiválik a pártból az új kapitalista elit, vagy korrumpálja a pártot (Népszabadság, 1996. június 21., 3. l.), vagyis Tamás Pál és Békesi László kritikája teljes mértékben beteljesült a párton.

18 Sajátos fejlemény volt e téren, hogy az új közjogi kamarák és munkadói szövetségek együtt akartak “független, a vállalkozók érdekeit jobban képviselő” jelölteket indítani a választásokon, illetőleg az 1989-ben elutasított kétkamarás parlament most úgy került megoldásként a képbe, hogy a társadalmi és szakmai képviseltek már e “független” jelölteket delegálnák.